

BALÁZS PÉTER

D'Argenson márki republikánus monarchiája és eszmetörténeti kontextusa

Jelen tanulmányunkban a felvilágosodás korának egy ritkán tárgyalt – és még ritkábban igazán komolyan vett – egyéniségének politikafilozófiai nézeteit ismertetjük, majd arra teszünk kísérletet, hogy ambíciózus és önmagát igen sokra tartó filozófusunk nézeteit elhelyezzük a kor eszmetörténeti palettáján. A márki gondolkodását különféle aspektusaiból vizsgáló doktori értekezésünkben két problémakört mutatunk be viszonylagos részletességgel: megvizsgáljuk, hogyan „szól hozzá” a francia monarchia eredetéről folytatott vitához, majd áttekintjük, miképpen vélekedik a legjobb államformáról.

Kezdjük néhány életrajzi ténnyel: René Louis de Voyer de Paulmy, d'Argenson márkija 1694-ben született, igen előkelő, hagyományosan királyhű család sarjaként. Atyja az 1710-es években Párizs igen szigorú rendőrfőnöke volt, testvéröccse, Marc Louis d'Argenson pedig hosszú éveken keresztül tengerészeti miniszter. René-Louist tehát minden arra predesztinálta, hogy fontos szerepet kapjon az ország vezetésében. A márki egész életében a nagy felkérést várta: kész reformtervekkel rendelkezett, amelyektől nem kevesebbet várt, mint hogy hónapok és évek leforgása alatt megoldják Franciaország gyötrő gondjait. Ahogyan azt számos alkalommal kifejtette, a politikai filozófiát gyakorlati tudománynak tartotta: a rendszeres gondolkodás célja csak és kizárólag a társadalom reformja, az emberek boldoggá tétele lehet. Ezzel magyarázható, hogy az írói babérokra nem törekvő d'Argenson ahelyett, hogy kiadta volna főművét,¹ inkább kéziratok példányokkal bombázta a királyt és a francia monarchia legfelsőbb tisztségviselőit.² A bizonyítási lehetőség sokáig váratott magára: a király 1744-ben a külügyek élére helyezte d'Argensont, aki azonban idegenül mozgott a hadviselés és a diplomácia területén. 1747-ben bukott, ám önbizalmában meg nem tépázott politikusként volt kénytelen beadni lemondását. Kudarcát azzal magyarázta, hogy az udvari intrikák és a „gaz kamarilla” világában a becsületes, elvhű és elvszerű politikát folytató államférfiak sorsa kizárólag a bukás lehet. Noha egészen 1757-ben bekövetkező haláláig nem adta fel a reményt, újabb kormányzati feladatot többé nem kapott. Változtatott stratégiáján is: életének utolsó tíz évében különböző fórumokon (elsősorban a *Journal Oeconomique* című folyóiratban) számos írást közzétett, sőt 1754-ben dolgozatot³ küldött

¹ A kéziratban még a *Jusques ou la démocratie peut être admise dans une monarchie* címet viselő munka csak 1764-ben, tehát hét évvel a márki halála után jelent meg nyomtatásban (a legenda szerint Rousseau közbenjárására) *Considérations sur le gouvernement actuel de la France* címmel. Vö. D'Argenson, René-Louis: *Considérations sur le gouvernement actuel de la France*. Paris, 1764.

² Ennek köszönhetően a mű számos kéziratok példányban megtalálható a d'Argenson család által alapított párizsi *Bibliothèque de l'Arsenal*ban.

³ A radikálisan egalitárius hangvételű dolgozat címe: „Quelle est la source de l'inégalité parmi les hommes et si elle est autorisée par la loi naturelle”. 1936-ban Roger Tisserand a pályázatra érke-

a dijoni akadémia azon pályázatára is, amelyen Rousseau is szerepelt híres, az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezésével.⁴

Vita a francia monarchia eredetéről

Vajon milyen jogtörténeti alapokon nyugszik a francia monarchia? A francia király vajon a római császárok *imperium*ának örököse, vagy a Galliát elfoglaló germán harcosok *primus inter pares*, aki csalárd módon ragadta magához a teljhatalmat? A monarchia római lezármazását hirdető abszolutista teoretikusok és a királyi hatalom korlátozott voltát a történeti precedensből kimutatni próbáló *monarchomaques* már a 16. században is öldöklő ideológiai küzdelmet folytattak egymással; jelen dolgozatunkban azonban csak a vita 18. századi fellángolását kísérelhetjük figyelemmel.⁵ A nemesi (frank) tézis legalaposabb kifejtése Boulainvilliers grófjának nevéhez fűződik. A széles látókörű arisztokrata *Essai sur l'ancien gouvernement de France* (1727) című munkájában despotizmusként bélyegzi meg kora francia monarchiáját, továbbá úgy véli, hogy a bitorlás megszüntetésére csak a múlt alapos tanulmányozása után kerülhet sor. Boulainvilliers történeti kutatásaira hivatkozva azt állítja, hogy a Galliát a középkor első évszázadaiban fegyverrel meghódító frankok királyai voltaképpen csak *primus inter pares* katonai vezetők voltak, hiszen a valódi hatalom felett nem ők, hanem a Mars mezején rendszeresen összegyűlő harcosok rendelkeztek. A politikai-társadalmi rendet megalapító hódítást követően azonban a királyok fokozatosan magukhoz ragadták a kezdeményezést, a gallok örököseinek tekintett közrendűekre támaszkodva kiszorították a hatalomból a katonai (frank) eredetű arisztokráciát, lassan, ám biztosan megsemmisítvén az ország ősi alkotmányát, amely az ország lakosai között fennálló hierarchia és egyenlőtlenség tiszteletén alapszik.

A francia monarchia ideológusai természetesen egészen másképpen rekonstruálták a királyság megszilárdulásának folyamatát. Dubos apát *Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules* (1734) című művében azt állítja, hogy a frankok annak idején nem meghódították Galliát, hanem mintegy a hanyatló római hatalom „felkérésére” érkeztek a mai Franciaország területére, királyaik következképpen a római császárok teljhatalmának (*imperium*) örökösei.

A látszólag történeti tárgyú vita valódi témája és tétje a francia monarchia korabeli hatalomgyakorlásának legitimitása; a hagyományos előjogait, különállását féltő – és elveszett hatalmi pozícióit sirató – nemesi-arisztokrata ellenzék az ország „ősi alkotmányára” hivatkozva bélyegzi meg a 16–17. században fokozatosan erősödő királyi hatalom „despotizmusát”. Noha a monarchia önlegitimációja elsődlegesen nem történeti, a germanista kihívásra mégis meg kell felelnie, ami azt jelenti, hogy politikai aspirációit a történeti jogok nyelvén is meg kell fogalmaznia. Henri Duranton arra hívja fel figyelmünket, hogy a 17. századot megelőzően a király szolgálatában tevékenykedő történészek legfontosabb feladata az volt, hogy történelmi érvekkel támasszák alá a Kapeting-dinasztia jogait, ily módon elejét véve az

zett dolgozatok mindegyikét közzétette. Lásd Tisserand, Roger: *Les concurrents de Jean-Jacques Rousseau ...* Paris, 1936.

⁴ Az életrajzi adatok leghasználhatóbb összefoglalása: Gessler, Peter: *René-Louis d'Argenson. Seine Ideen über Selbstverwaltung, Einheitstaat, Wohlfahrt und Freiheit in biographischen Zusammenhang*. Basel, 1957. D'Argenson politikai filozófiájának legjobb tárgyalása Nannerl O. Henry mindmáig kiadatlan doktori értekezése. Lásd: Henry, Nannerl O.: *The Democratic Monarchy of the Marquis d'Argenson*. Yale, 1972.

⁵ A kérdéstről lásd Elie Carcassonne alapművét. Carcassonne, Elie: *Montesquieu et le problème de la constitution française au XVIIIe siècle*. Paris, 1927.

esetleges dinasztikus vitáknak. A 18. századra azonban új helyzet áll elő: a monarchiának a közvélemény előtt kell megvédenie magát a germanista kihívással szemben.⁶

Az erős királyi hatalom apológétái – ahogy a monarchia nemesi-arisztokrata ellenzéke – is történeti jogokra próbálták alapozni politikai törekvéseiket. Chantal Grell szerint az ősi alkotmányról szóló vita résztvevői alapvetően kénytelenek voltak egyetérteni abban, hogy a kora-középkor francia monarchiája jól működő, világos elvek szerint szerveződő politikai rendszer volt, amely voltaképpen a legitimitás egyetlen és kizárólagos forrása is egyben. A királyság jövőjét mind Dubos, mind Boulainvilliers az őseredeti – noha természetesen íratlan – alkotmányhoz való visszatérésként képzeli el, még akkor is, ha a rendszert illetően egymással ellentétes nézeteket vallanak.⁷

A 18. századdal foglalkozó eszmetörténészek túlnyomó része – sejtésünk szerint a nagy tekintéllyel bíró Elie Carcassonne nyomdokain járva – d'Argensont a királyi tézis védelmezői közé sorolja (Diego Venturini egyenesen Dubos-val és Hénault-val állítja párba).⁸ Nem vitatható, hogy a *Considérations*-ban d'Argenson mindent megtesz a frank hódítás jelentőségének minimalizálása érdekében, továbbá az is nyilvánvaló, hogy Dubos-hoz hasonlóan d'Argenson is az erős királyi hatalomban látja a feudális típusú hatalomgyakorlás felszámolásának egyetlen lehetséges eszközét. A felszíni hasonlóságok azonban elrejtik az alapvető különbséget: míg Dubos és a királyi tézis további szószólói történeti-jogi alapon érvelnek, addig d'Argenson arra tesz kísérletet, hogy a vitát történetfilozófiai síkra terelje. Noha természetesen van véleménye a hódítás tényének történeti megalapozottságát illetően, álláspontja szerint egy alapvetően katonai jellegű esemény nem alapozhat meg érvényes módon egy politikai-társadalmi rendszert. A márki szerint Franciaország történetének első szakasza voltaképpen a barbár kegyetlenség és az állandó polgárháborúk kora, következésképpen a filozofikus érdeklődésű történetíró számára nem szolgálhat igazi tanulsággal. D'Argenson nem hiszi, hogy Boulainvilliers-nek igaza volna, amikor azt állítja, hogy a francia arisztokrácia feudális jellegű kiváltságai a hódításban gyökereznek, ám elsődleges célkitűzése nem annak bizonyítása, hogy Boulainvilliers helytelenül rekonstruálja a francia történelmet. Érvelése inkább azon alapszik, hogy az emberek közötti személyes függőségen alapuló társadalmi-politikai rendszer igazságtalan, racionális érvekkel alá nem támasztható, a józan politikai filozófiával összeegyeztethetetlen. D'Argenson szerint történelmi múltja egyetlen rendszert vagy intézményt sem képes legitimálni, hiszen a közjog nem alapulhat az emberi nem múltbeli tévelygésein.⁹

Mivel a márki nem gyakorló történész, nem fordít különösebben nagy figyelmet a historiográfiát sújtó szkeptikus (pürrhóni) válságra. *Gondolatok a monarchia történéseiről* című munkájából¹⁰ nyilvánvalóan kiderül, hogy d'Argenson szerint a történeti tudás egyértelműen politikai kérdés: noha a királyok bérkrónikásai és a feudális tézis hívei érdekeik-

⁶ Duranton, Henri : Le mythe de la continuité monarchique. In: *Modèles et moyens de la réflexion politique au XVIIIe siècle*. Lille, 1979. 215–216.

⁷ Grell, Chantal: *L'histoire entre érudition et philosophie*. Paris, 1993.

⁸ Venturini, Diego: Histoire et politique: *L'Histoire du Parlement de Paris*. In: Voltaire et ses combats. Volume 2. 1375.

⁹ „A tudós közjogi értekezések gyakran nem egyebek a régi visszaélések történeténél; hiábavaló macskakodás túl sok fáradságot fordítani tanulmányozásukra.” D'Argenson ezen mondatát Rousseau idézi a *Társadalmi szerződés* lapjain. Vö. Rousseau, Jean-Jacques: *Társadalmi szerződés*. Budapest, 1978. 469. (Ford. Kis János)

¹⁰ D'Argenson, René-Louis: *Réflexions sur les historiens françois et sur les qualités nécessaires pour composer l'histoire*. In: Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et des Belles-Lettres. Tome 28. Paris, 1761.

nek megfelelően alakítják a történeti tényeket, egy szabad politikai rendszer elfogulatlan történészei könnyen eljuthatnak a francia monarchia létrejöttének valóságú történeti leírásához. A politikai rendszerek nem azért nem igazolhatók történeti érveléssel, mert a múlt megismerése lehetetlen feladat volna. Valódi nehézséget inkább az jelent, hogy d'Argenson szerint a különféle történeti korokat óriási társadalmi, politikai és kulturális szakadék választja el egymástól. Egyik legérdekesebb munkájában, az 1730-as években írott, kötetlen szerkesztésű *Esszé*kben arról értekezik, hogy az ókori köztársaságok túl távol vannak az időben ahhoz, hogy politikai tapasztalataikat a 18. század embere érvényesnek tekinthesse, és változtatás nélkül átvehesse.¹¹ Annak ellenére, hogy az ókoriak időtlen (vagy legalábbis időtálló) bölcsességgel rendelkeztek a politikai filozófia terén, elveik nem ültethetők át a modern viszonyok közé. A francia monarchia kifermálódásának időszakával kapcsolatosan d'Argenson még egyértelműbben fogalmaz: a koraközépkor barbár, civilizálatlan és erőszakos társadalmi berendezkedése semmilyen téren sem szolgálhat mintául a csiszolt és felvilágosult (*poli et éclairé*) modern ember számára. A feudális rendszer tarthatatlansága magáért beszél, de d'Argenson a királyi tézis képviselőinek azon álláspontját sem fogadja el, amely szerint a nemesi bitorlást megelőzően létezett volna egy mintaszerű politikai berendezkedés, amelynek restaurációja biztosítaná a franciák boldogulását. D'Argenson azon a véleményen van, hogy minden korszak kitermeli a saját erkölcsi-szellemi állapotát mintegy leképező, annak megfelelő politikai rendszert: sem a filozofikus hajlamú, szilárd erkölcsiséggel bíró és hazájuk érdekeiért magukat feláldozni is kész ókoriak városköztársasága, sem pedig az erőszakos, durva, bárdolatlan és barbár frank hódítók hűbéri rendszere nem felelhet meg a 18. századi Franciaország polgárainak. Az új idők politikai rendszerének a modern ember erkölcsi-szellemi beállítottságához kell alkalmazkodnia, márpedig ez utóbbi – az emberi szellem fejlődésének (*progrès de la raison humaine*) köszönhetően – alapvetően eltér minden eddigitől, ami azt jelenti, hogy a francia monarchia ideális működési elveit felesleges a múltban keresnünk.

Noha hosszú történeti múltja és hagyományai egy politikai intézményt – így a francia monarchiát – sem legitimálnak, a történelem vizsgálata mégis számos tanulsággal szolgál a filozófus számára. D'Argenson tisztában van azzal, hogy mind saját politikai filozófiája kidolgozásakor, mind pedig annak érvényesítésekor tekintettel kell lennie a történelem tanulmányozása során felhalmozódott tapasztalatokra. A politikai filozófia örökérvényű ugyan, hiszen annak a dolgok természetéből következő alapelveit az eszüket használó emberi lények voltaképpen a történelem bármely pillanatában felismerhették volna, ám az előítéletek, a hagyományok, a szokások, azaz a „korszellem” tiszteletben tartásának kötelezettsége rossz kompromisszumok megkötésére kényszerítette a filozófusokat. Az igaz *philosophia* kétségtelenül *perennis* ugyan, ám tanainak mind felismerése, mind esetleges megvalósulása a változó történeti körülményektől, pontosabban az erkölcs és a szellem fejlődésének menetétől függ. D'Argenson politikai filozófiájában kulcsszerepet játszik az a tipikusan 18. századnak nevezhető felismerés, amely szerint az emberi szellem fejlődésének és az erkölcs újszerű csiszoltságának köszönhetően a modern kor embere kivételesen kedvező helyzetben gondolkodhat a neki megfelelő politikai rendszerről. Vizsgáljuk meg, hogyan értelmezi szerzőnk az emberi szellem fejlődését, és milyen következményeket tulajdonít a folyamatnak!

D'Argenson az egyetemes történetet négy szakaszra bontja: a politikai társadalom létrehozását megelőzően az emberiség vad és barbár módon élt; a klasszikus ókor politikai

¹¹ D'Argenson, René-Louis: *Essais dans le goût de Montaigne, composés en 1736 par l'auteur des Considérations*. Amsterdam, 1785. I–II.

rendszerei bizonyos értelemben csodálatra méltóak ugyan, ám tökéletesnek nem nevezhető; az antikvitást a sötét, feudális barbárság kora követi, amelyet szerencsére a csiszoltság kora vált fel. A korszakváltások okairól vagy hajtóerejéről nem sokat tudunk meg; d'Argenson azt sem fejt ki, milyen ok-okozati viszonyt kell látnunk a szabadság teljes hiánya, a szellemi-erkölcsi hanyatlás és az ember legaljasabb szenvedélyeinek eluralkodása között. A *barbarie féodale* tárgyalása során például nem derül ki, hogy vajon a helytelen politikai-uralmi rendszer züllesztette le az erkölcsöket, vagy fordítva, a megromlott erkölcsök termelték ki a nekik megfelelő uralmi formákat. Jelen tanulmányunkban részletesen csak a folyamat utolsó, d'Argenson egész gondolkodását alapvetően meghatározó állomását, az emberi szellem fejlődését és a csiszoltság korának beköszöntét tárgyaljuk.

Fragments historiques című, kéziratban maradt művében¹² d'Argenson az erőszak és a háborúk visszaszorulásában, az erkölcsök fokozatos finomodásában (*l'adoucissement des mœurs*), valamint a tudományok és a művészetek fejlődésében látja az új korszak jellemző vonásait: noha az embert alapvetően minden korban szenvedélyei vezérlik, a csiszoltság (*politesse*) korában minden eddiginél nagyobb mértékben vagyunk képesek az eszünkre támaszkodva szervezni életünket. Feltétlenül meg kell jegyeznünk azonban, hogy d'Argenson modernitásról alkotott képe alapvetően különbözik a társadalom növekvő komplexitása és a polgárok interdependenciájának növekedése felett örvendező, a kereskedelem dicshimnuszát zengő és a luxust elfogadó (néha egyenesen idealizáló) gondolkodókétól.¹³ A márki szerint az egyre nagyobb mértékben öntudatra ébredő szellem az egyszerűséget és a mértékletességet (*frugalité*) sugallja a modern embernek; a pompa, a luxus és az a tény, hogy hajlamosak vagyunk eltúlozni a kereskedelem fontosságát, voltaképpen a múlt maradványainak tekinthető.¹⁴ D'Argenson főművének alapvető tézise az, hogy az emberi szellem fejlődésének folyamata a királyi hatalom megerősödésével párhuzamosan, azzal szoros összefüggésben halad előre. Az ok-okozati viszonyok természetesen ebben az esetben sem tisztázottak: helyenként úgy tűnik, mintha a királyi hatalom tudatosan folytatna felvilágosító, ész-, egyenlőség- és szabadságpárti politikát; más szövegrészek viszont inkább azt az értelmezést látszanak alátámasztani, amely szerint a királyi hatalom megerősödése is csak ezen gondviselészerű (*providentiel*) folyamat következménye. Ez a történeti kauzalitással kapcsolatos határozatlanság nyilvánvalóvá teszi az elemző számára, hogy d'Argenson történetfilozófiája módszertani téren nem áll különösen szilárd lábakon. Noha a márki kétségtelenül megérdemli bírálatunkat érvelésének tisztázatlanságáért, a jelen pillanatban fontosabbnak tartjuk azt vizsgálni, milyen politikai-ideológiai konstrukció szolgálatába állítja történetfilozófiai elképzeléseit.

Az eddigiekből nyilvánvalóan kiderül, hogy – Dubos-tól és Boulainvilliers-től eltérően – d'Argenson nem a politikai rendszer legitimitációjának forrását keresi a múltban, hanem előremutató jeleket. A márkit nem a francia monarchia létrejöttének körülményei, hanem egy üdvös (hiszen az emberek sorsán és életkörülményein jelentős mértékben javító), gondviselészerű (Isten szándékait tükröző) és visszafordíthatatlan folyamatnak, azaz az emberi szellem fejlődésének a francia történelemben észlelhető megnyilvánulásai érdeklik.

¹² Az értekezés a Francia Külügyminisztérium Archívumában (*Mémoires de France*, 502.) található.

¹³ Erről lásd Spitz, Jean-Fabien : *L'amour de l'égalité. Essai sur la critique de l'égalitarisme républicain en France, 1770–1830*. Paris, 2000.

¹⁴ Jelen tanulmányunkban nem térhetünk ki a mezőgazdasági tevékenység apológiájának és a kereskedelem bírálatának tárgyalására. Feltétlenül érdemes azonban megjegyezni, hogy – amint d'Argenson példája is mutatja – a modernitás helyeslése nem feltétlenül jár együtt a kereskedelem magasztalásával.

D'Argenson értelmezése szerint a nemzet azoknak a királyoknak köszönheti a legtöbbet, akik sikerrel küzdöttek saját hatalmuk megszilárdításáért és a nemesi-arisztokrata kiváltságok felszámolásáért, valamint a tudományok, a művészetek és a kultúra fellendítéséért. Noha a IV. Henrikhez és XIV. Lajoshoz hasonló monarchák nem mindig helyes megfontolásból és felismerésekből kiindulva cselekedtek, uralmuk *objektíve* mégis a haladást szolgálta, azaz a nagyobb szabadság, egyenlőség és csiszoltság irányába mutatott.¹⁵

A francia történelem során mindig népbarátnak, valamint szabadság- és egyenlőségpártinak mutatkozó monarchiának azonban d'Argenson szerint minden eddiginél merészebb következtetéseket kell levonnia a – tőle teljességgel függetlenül, mintegy gondviselészerűen működő – kedvező folyamatokból. A királyi hatalomnak fel kell ismernie, hogy egyre civilizáltabb, saját érdekeik felől egyre tájékozottabb, rossz ösztöneiken egyre nagyobb mértékben uralkodni képes alattvalóit többé nem feltétlenül szükséges kizárnia a fontos döntések meghozatalából és végrehajtásából. A monarchiára az elkövetkező időkben az a feladat vár, hogy ezentúl ne csak a népért, hanem a néppel együtt cselekedjen. D'Argenson abban látja saját politikai filozófusi feladatát, hogy megvizsgálja, melyek azok a szokások és intézmények, amelyeket a monarchia saját esszenciájának megtagadása nélkül átvehetne az ókori és modern republikánus és demokratikus rendszerektől; más szóval, hogyan válhatna a francia királyság „republikánus monarchiává” (*république monarchique*) vagy „királyi demokráciává” (*démocratie monarchique*).¹⁶ A márki gondolat kísérletének valódi jelentőségét azonban csak akkor érthetjük meg, ha vetünk egy gyors pillantást az államformák tipológiájának általa is használt rendszerére.

Monarchia és köztársaság d'Argenson műveiben

Fő művének első részében – amely a *Définitions* alcímet viseli – d'Argenson az államformák hagyományos arisztotelészi felosztásával áll elő. Noha a monarchia és a reszpublika mellett említést tesz az arisztokráciáról is, rövidesen olvasói tudomására hozza, hogy védhetetlennek ítélt minden olyan politikai rendszert, amelyben „a nemesség elkülönül a polgárok maradékától; előbbieket ráadásul megvetik és elnyomják a számbeli fölényben lévő nememeseket.”¹⁷ Egy másik munkájában arról értekeznek, hogy az arisztokrácia voltaképpen nem is igazi kormányzati forma, hanem a monarchia vagy reszpublika megromlott változata.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a politikai kiváltságokkal bíró kevesek (*le petit nombre*) különállásán alapuló rendszer gondolata összeegyeztethetetlen d'Argenson szilárd egalitarizmusával. Nem is tárgyaljuk ennél alaposabban d'Argenson viszonyát az arisztokratikus politikai berendezkedéshez; érdemes viszont aprólékosan elemezni és értelmezni a monarchiáról és a reszpublikáról írottakat.

D'Argenson szerint a „szó szoros értelmében vett monarchia” (la monarchie proprement dite) az a politikai rendszer, amelyben a „király csak saját javával törődik, alattvalóit és országa rendjeit személyes tulajdonának tekinti, tanácsadókra pedig sohasem hallgat”. Az egyeduralom eme eltorzult formájával a márki azonnal szembeállítja annak legitim vál-

¹⁵ D'Argenson : *Considérations*, i. m.

¹⁶ Itt hívjuk fel a figyelmet a mű eredeti címére: „Milyen mértékben honosítható meg a demokrácia egy monarchikus rendszerben?”

¹⁷ D'Argenson : *Considérations*, 6.

¹⁸ „Az arisztokrácia olyan a köztársaságnak, mint a rothadás a gyümölcsnek” Vö. D'Argenson, René-Louis: *Conduite à tenir pour faire adopter mon plan*. In: Mémoires et journal inédit du marquis d'Argenson, publiés et annotés par M. le marquis d'Argenson. Paris, Jannet, 1857–1858. 5. köt., 265.

tozatát is: „királyságról [royauté] beszélhetünk, ha az egyeduralkodó nem saját javával, hanem országának előmenetelével törődik, s magát nem tekinti többnek a közösség első magisztrátusánál.”¹⁹ Monarchia és királyság illetően szembeállításából kiderül, hogy d'Argenson hol keresi Franciaország politikai-társadalmi problémáinak eredetét: az alattvalók elvárásaira süket, csak saját stabilitásával és önreprezentációjával törődő királyi hatalmat az a veszély fenyegeti, hogy könnyen despotizmusba, majd zsarnokságba sülyedhet. D'Argenson – a politikai filozófusok túlnyomó többségével összhangban – mégis a királyságot tartja a legjobb kormányzati rendszernek, méghozzá azért, mert a királyi hatalom nemcsak az állam stabilitását, de az igazságos kormányzást is képes biztosítani. A márki vitathatatlan szimpátiával fordul az egyenlőség elvét mintegy megtestesítő, ókori és modern demokratikus (republikánus) kormányzatok felé, ám aláhúzza a rendszer veszélyeit is: a demokráciák krónikusan instabilak, hiszen működésüket a sokaság szenvedélyei determinálják.²⁰ D'Argenson említést tesz a filozófusok műveiben gyakran tárgyalt vegyes kormányzatról (*gouvernement mixte*) is, amelyet azonban szerinte alkotórészeinek – a monarchikus, az arisztokratikus és a demokratikus elemeknek – állandó és szükségszerűen az egyik alkotórész győzelmével végződő konfliktusa jellemez. A vegyes kormányzat gondolatát bíráló megjegyzései azért érdekesek, mert – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – maga is egy olyan politikai rendszer felvázolására tesz kísérletet, amely különféle kormányformák üdvös tulajdonságainak ötvözésén alapul. A d'Argenson által ideális kormányzati formának tekintett republikánus vagy demokratikus monarchia a királyság és a köztársaság bizonyos jellegzetességeit egyesíti magában. Vizsgáljuk meg, hogyan jellemzi a márki a két hagyományos kormányformát, és mely elemeket tekinti átvételre méltónak.

Kezdjük a kormányzatok „ősi voltának” tárgyalásával. Egy feltehetően az 1740-es években írott feljegyzésében d'Argenson a következőket írja: „Az emberek kezdetben republikánus kormányzatban éltek. Ezt a következő, igen újszerű bizonyítékkal kívánom alátámasztani. Az emberi faj sokáig a politeizmus híve volt: úgy hitték, hogy a világot kisebb-nagyobb hatalmú istenek sokasága kormányozza. Az istenek köztársaságában Jupiter csak primus inter pares lehetett. Azóta megbizonyosodtunk arról, hogy csak egy isten létezik. Ezt az igazságot a héberek kapták kinyilatkoztatás formájában, majd a keresztények és a mohamedánok is átvették. Így vált elfogadottá a monarchia eszméje.”²¹ Az államformák eredetét és jellegzetességeit tárgyaló filozófusok túlnyomó többsége – talán Barbeyracot és Pufendorfot említhetnénk a kivételek között – a monarchiát tekinti a legősibb kormányzati formának.²² Nyilvánvalónak tűnik ugyanakkor, hogy d'Argenson szerint a *respublika* őseredetű volta nem jelent érvet a köztársasági államforma mellett, éppen ellenkezőleg: a köztársasági kormányzat az emberiség erkölcsi-szellemi fejlődésének egy mára végleg elmúlt, magunk mögött hagyott szakaszának felel meg. A zsidó-keresztény monoteizmus diadala mintegy szükségszerűen hozta magával a monarchikus berendezkedés elterjedését. D'Argenson írásaiban számos nyomát találjuk annak a meggyőződésnek, hogy a monoteizmus diadala a politeizmus felett hatalmas lépést jelent az emberiség erkölcsi-szellemi tökéletesedésének útján. Az egymásra féltékeny, egymás ellen alantas eszközökkel küzdő istenek által irányított világ a zűrzavar, a fanatizmus és a barbárság világa, amelyet filozófiailag az az ókori bölcselők által vallott nézet képez le, amely szerint az univerzumot egymással

¹⁹ D'Argenson: *Considérations*, 7–8.

²⁰ Érdekes, hogy Rousseau-val ellentétben d'Argenson szimpatizál a képviselőlet gondolatával.

²¹ *Mémoires et journal*, t. 5. 311. (A idézet a *Monarchie, république* c. írásból származik.)

²² Lásd erről Goldschmidt, Victor: *Anthropologie et politique. Les principes du système de Jean-Jacques Rousseau*. Paris, 1974. 694.

szembenálló erők és érdekek összeütközésének színtereként kell látnunk. Ugyanez a partikularizmus tükröződik az ókori világ politikai berendezkedésében is. A *respublikával* szemben a monarchia eszméje a világ alapvető egységét, az egyistenhitet, majd a későbbiekben a modern ember észbe vetett bizalmát foglalja magában. A monarchikus politikai rendszerek létrejötte gondviselészerű esemény, amely alapvetően összhangban áll az emberi szellem fejlődésének és az erkölcsök egyre csiszoltabbá válásának folyamatával. D'Argenson úgy érvel tehát, hogy a *respublikán* túlhaladt az idő, a modern ember erkölcsi-szellemi állapotának a monarchikus államforma felel meg.

D'Argenson más szempontokból is összehasonlítja a republikánus és a monarchikus államberendezkedést. Az ókori történelem arra tanítja a filozófusokat, hogy a dicsőségre éhes polgárok egyéni ambícióinak és a csőcselék szenvedélyeinek kitett köztársasági kormányzat a leginstabilabb politikai rendszer. A Gracchusok, Marius, Sulla és mások példája egyértelműen bizonyítja, hogy az elvben az egyenlőségen és az erény szeretetén alapuló köztársaságot valójában az emberek legalantasabb szenvedélyei – a hatalomvágy, az irigység, a kegyetlenség – irányítják.²³ A rendszer ráadásul roppantul rugalmatlan és megújulásra képtelen: szükséghelyzetben a hatalmat diktátorok gyakorolják, hiszen a nehézségeket a republikánus kormányzat másképpen nem képes megoldani. Az instabilitás természetesen nemcsak az ókori, hanem a modern köztársaságokat is fenyegeti: noha d'Argenson erősen szimpatizál a hollandokkal, szilárd meggyőződése, hogy az Egyesült Tartományokban rövidesen újra király veszi majd kezébe a hatalmat.

Egészen más a helyzet a monarchiák esetében. A teljhatalmú királyokat és a politikai hatalomból teljességgel kizárt alattvalókat nem érintik az önös ambíciók és szenvedélyek, hiszen a szilárd és változtathatatlan politikai hierarchiában helyzetén és pozícióján egyikük sem javíthat. A királyt éppen az teheti a közakarat letéteményesévé, hogy minden hatalom birtokosaként saját céljai már nincsenek, következésképpen semmi sem fogja eltéríteni figyelmét a közjó szolgálatától. Attól sem kell már félnünk, hogy a teljhatalommal bíró királyokból dühöngő és kegyetlen zsarnokok válhatnak: elképzelhetetlen, hogy a csiszolt és kifinomult XVIII. században újra Nérók és XI. Lajosok szülessenek. A királyi hatalom intézményes korlátozására többé semmi szükség, hiszen a saját érdekeikkel és a kor szellemével tisztában lévő királyok – akiknek egyébként sincs a politikában sem nyerni-, sem veszténivalójuk – mindent meg fognak tenni a nép jólétének előmozdítása érdekében.²⁴ D'Argenson királpártiságában ez utóbbi érvrendszer mindennél fontosabb szerepet játszik. Az angol republikánus Sidney fő művéről írott éles hangú kritikájában a következőképpen fogalmaz: „A teljhatalommal jóllakott királyoknak nincs jobb dolguk, mint hogy jól kormányozzák népeiket.”²⁵ A pszichológiai jellegű argumentum érvényessége voltaképpen az alattvalókra is kiterjeszthető: mivel a főhatalomból úgyszólván ki vannak zárva, akkor járnak el logikusan, ha a politikai participáció követelése helyett inkább egyéni érdekeiket hajszolják, azaz gazdagodnak és szaporodnak. A monarchia mellett szól az a szintén pszichológiai vonatkozású érv is, amely szerint az emberek sokkal szívesebben engedelmeskednek

²³ Lásd erről az *Essais* első kötetében foglaltakat.

²⁴ A dicsőségvágy jelenthetne problémát, ám a modern korban a bölcs királyokat tisztelik, s nem a nagy hódítókat.

²⁵ D'Argenson, René-Louis: *Du livre de Sidney contre le gouvernement monarchique. Essai de réfutation*. In: *Mémoires et journal*, 5. köt., 274.

a királyoknak – akikre szinte vallásos tisztelettel és hódolattal tekintenek –, mint a saját magukhoz hasonlóknak ítélt polgárokból toborzott magisztrátusnak.²⁶

Ebből természetesen nem válik egyértelművé, milyen elvek szerint is kell szerveződnie a monarchiának. D'Argenson ezirányú nézeteiről sokat elárul az az éles hangú kritika, amellyel Montesquieu egyes megállapításait illeti. A *Törvények szelleméről* írott munka szerzőjének közismert álláspontja szerint a „monarchikus kormányzat előfeltétele [...] előjogoknak, rangoknak, sőt egy törzsökös nemességnek a létezése”, továbbá „az erény egyáltalán nem vezérelve a monarchikus kormányzatnak”.²⁷ D'Argenson nem rejti véka alá, hogy a definíció mindkét elemét elfogadhatatlannak itéli. Véleménye szerint minden politikai rendszernek – a monarchiának éppen úgy, mint a köztársaságnak – az egyenlőség előmozdítására kell törekednie. A márki szerint Montesquieu abban téved, hogy a monarchikus rendszer talán legnagyobb hiányosságát (az egyenlőtlenség tolerálására való hajlamát) annak esszenciájaként értelmezi. D'Argenson hasonló bírálattal illeti Montesquieu másik idézett tételét is: nem elfogadható az az állítás, amely szerint az erény kizárólag a köztársaságok sajátja. A márki ebben a kérdésben is a történeti tények előtti behódolást, a normatív közelítés teljes hiányát veti Montesquieu szemére: lehetséges ugyan, hogy a múltbeli és a jelenkori monarchiák a valóságban olyanok, amilyeneknek a *Président*²⁸ festi le őket, d'Argenson szerint azonban az ideális monarchia sem az egyenlőség, sem a honpolgári erény ideáljáról nem mondhat le, sőt minden pillanatban ezeket az értékeket szem előtt tartva kell politizálnia. Az a nyilvánvaló tény, hogy a márki alapvetően félreérti Montesquieu munkájának célkitűzéseit, jelen érvelésünk szempontjából kevésbé érdekes, mint szerzőnknek a monarchia reformálására tett javaslatainak erősen normatív és mindenféle történeti precedenstől élesen elszakadni kívánó természete.

A monarchia

Az eddigiekben elsősorban a monarchikus államberendezkedés előnyeit tárgyaltuk. D'Argenson számos meggyőzőnek tűnő érveléssel bizonyítja, miért kell a monarchiát előnyben részesítenünk a *respublika* rovására. Nem feledkezik el ugyanakkor a köztársasági kormányzat sajátos erényeiről sem. A márki politikai filozófiája voltaképpen nagyszabású kísérlet arra, hogy a *respublika* pozitívumait meghonosítsa a monarchiában, anélkül, hogy ez utóbbi kormányforma stabilitását megbontaná. Lássuk, hogy szerinte a társadalmi-politikai élet mely aspektusaiban teljesít jobban a köztársaság a királyságnál!

Vitathatatlan tény, hogy d'Argenson a kormányzati beavatkozástól mentes gazdasági élet híve volt; mi több, sokan az ő nevéhez kötik a méltán elhíresült *laissez-faire* kifejezés kiötlését is. Néhány írásában kifejezetten himnikus hangvételben beszél a barbárságból magát a saját hajánál fogva kirántó, fokozatosan civilizálódó, a művészetekben és a mesterségekben (*arts*) egyre járatosabb emberről, aki a hatalomtól mindössze azt várja el, hogy az csak a lehető legkisebb mértékben avatkozzon életébe. A *par excellence* modern köztársaság, Hollandia és a francia királyság összehasonlítása – amely visszatérő eleme a márki eszmefuttatásainak – arról győzi meg, hogy a *respublika* hajlamosabb békén hagyni polgá-

²⁶ D'Argenson, *René-Louis: Sentimens divers que les Anglois et les Francois se forment de la royauté*. In: *Mémoires et journal*, 5. köt., 271.

²⁷ Montesquieu: *A törvények szelleméről*, III/7., ill. III/5. Budapest (A műből származó idézeteket ford. Csécsy Imre.)

²⁸ Montesquieu 1716-tól töltötte be a bordeaux-i parlament elnöki tisztét (fr.: *président*). A Montesquieu munkásságával foglalkozó francia nyelvű szakirodalomban meggyökeresedett a *Président* elnevezés.

rait, mint a monarchia a maga alattvalóit: „Hagyjuk szabadon tevékenykedni az embereket (*laissez les faire*), és rövidesen meglátjuk majd helyes politikánk gyümölcseit. A köztársaságokban virágzik a magánszféra (*les patrimoines particuliers*); mindenki a sajátjával tördök, s így hatalmas fejlődésnek indulnak a hasznos mesterségek. [...] Ahova a hatalom keze nem ér el, ott az ember szabadon cselekszik, s keze nyomán minden felvirágzik. A monarchiákban azonban – különösen az abszolút monarchiákban – a közhatalom mindenbe beleszól, s így mindent romba dönt, elgyengít, lerombol s elnéptelenít.”²⁹ Vajon miben áll a holland köztársaság polgárának szabadsága, és vajon ez a szabadság meghonosítható-e a monarchia államszervezeti keretei között, vagy sem? Az alábbiakban erre a kérdésre próbálunk választ keresni.

D’Argenson monarchizmusának értelmezéséhez feltétlenül tudnunk kell, hogy a szabadság definíciójába vajon belefoglalja-e a polgároknak a törvényhozó hatalomban való participációját. Vajon azért szabadok-e a hollandok, mert maguk választják törvényhozóikat, vagy azért, mert törvényhozóik a lehető legkisebb mértékben korlátozzák a polgárok serénykedését? D’Argenson válasza egyértelmű: a holland polgár szabadsága nem a főhatalomban való részvételen alapszik (azaz nem „pozitív szabadság”). A holland szabadság lényege d’Argenson szerint abban rejlik, hogy a köztársaság minden egyes polgára bármit megtehet, amit a törvények nem tiltanak (azaz „negatív szabadság”).³⁰ A márki nem is válaszolhat másképpen, hiszen ha a polgári szabadság fogalmát valamiféleképpen a participációhoz kötné, monarchizmusa nyilvánvalóan csorbát szenvedne; a negatív szabadságfelfogás ráadásul kitűnően összeegyeztethetőnek látszik röviden már tárgyalt *laissez-faire* elveivel. A kérdést továbbgondolva azonban szinte szükségszerűen jutunk el a szabadság garanciájának problémájához: ha el is vetjük azt a klasszikus republikánus álláspontot, amely szerint az ember kizárólag egy szabad köztársaság politikai jogokkal bíró (azaz a törvényhozó hatalomban közvetlenül vagy képviselői útján résztvevő) polgáraként érezheti magát igazán szabadnak;³¹ ha tehát elfogadjuk azt a „negativista” nézetet, amely szerint a szabadság lényege nem más, mint hogy egyéni vágyaink kielégítése és egyéni célkitűzéseink beteljesítése során a lehető legkevesebb akadállyal találkozunk – továbbra is nyitva marad (negatív) szabadságunk garanciájának kérdése. A Quentin Skinner által tárgyalt „új-római” (*néo-romain*) politikai filozófiai hagyomány képviselői szerint a szabadság fogalma nem feltétlenül foglalja ugyan magában a politikai részvételt (azaz elméletileg elképzelhető, hogy a polgárok szabadon éljenek például egy jóindulatú despota uralma alatt), valamiféle intézményes garanciát azonban a gyakorlatban feltétlenül szükségesnek látnak, hiszen ilyen garancia híján nem világos, hogy a teljhatalommal rendelkező szuverén miért is ne sértené meg a polgárok szabadságát, ha adott esetben ez áll érdekében.³² A királyi hatalom által esetlegesen elkövetett visszaélések meggátolásának kérdése foglalkoztatja d’Argensont is, aki azonban több helyen kifejti, hogy a hatalom intézményes, politikai jellegű korlátozásának (azaz ellenhatalom állításának) sem értelmét, sem lehetőségét nem látja, hiszen leg-

²⁹ D’Argenson, René-Louis: *Commerce étranger – son danger*. In: Mémoires et journal, 5. köt., 364–365. A márki egyébként személyes élményekre is hivatkozhat: az 1720-as években Hainautban (azaz Franciaország Hollandiával közvetlenül szomszédos régiójában) tevékenykedett királyi tisztségviselőként. Ez idő alatt több utazást is tett az Egyesült Tartományokban.

³⁰ A pozitív és negatív szabadság elkülönítéséhez lásd Berlin, Isaiah: *A szabadság két fogalma*. In: Uő.: Négy esszé a szabadságról. Budapest, 1990. A berlini felfogás meggyőző kritikáját adja Spitz, Jean-Fabien: *La liberté politique. Essai de généalogie conceptuelle*. Paris, 1995.

³¹ Skinner, Quentin: *The republican ideal of political liberty*. In: Uő.: Machiavelli and republicanism. Cambridge, 1990.

³² Skinner, Quentin: *La liberté avant le libéralisme*. Paris, 2000.

alapvetőbb meggyőződése szerint a hatalom és a különféle ellenhatalmak egymásnak feszülése csak állandó politikai feszültséghez, instabilitáshoz és anarchiához vezetne.³³ D'Argenson egész politikai filozófiája voltaképpen azon a hitbeli meggyőződésen alapszik, hogy a 18. század csiszolt és felvilágosult (*poli et éclairé*) embere képes felismerni valódi érdekeit, és képes az ésszerű politikai cselekvésre; a despotikus hatalomgyakorlás pedig oly nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen a kor szellemével, hogy a korlátlan hatalommal rendelkező királyoknak eszközbe sem jut majd visszaélni lehetőségeikkel. A korlátlan hatalom interferenciájától rettegő republikánusok politikai garanciák nélkül elképzelhetetlennek ítélik a szabadságot; úgy érvelnek, hogy a polgárok szabadságát nemcsak a szuverén tettei korlátozzák, hanem az a tudat is, hogy a hatalmi beavatkozásnak nincsenek törvényes korlátai. D'Argenson ezzel szemben abból a feltételezésből indul ki, hogy kormányzók és kormányzottak érdekei voltaképpen egybeesnek: ismeretes az erős királyi hatalom védelmezőinek az a hagyományos érve, amely szerint a király dicsőségvágya az alattvalók üdvének legjobb garanciája, hiszen mind az uralkodó, mind az alattvalók tudják, hogy csak a katonai sikereket felmutatni képes és a népet igazságosan kormányzó király tarthat számot az utókor megbecsülésére. A márki magáévá teszi és a korszellemhez igazítja az érdekek egybeesésén alapuló érvet: „Mire lehet szüksége egy nagy népet kormányzó, a hatalommal és a gyönyörökkel eltelt embernek? A legnagyobb szenvedélye a dicsőség, a legnagyobb öröme pedig a nyugalom lesz. A hódításokból származó dicsőséget az európai nemzetek bitórlásként elvetik. Nem marad más, csak az igazságból, az igazságosságból és a jótettek-ből származó hírnév.”³⁴ A korszellemmel kizárólag az a dicsőség fér össze, amely az igazságos kormányzásból hárul az uralkodóra – felesleges tehát intézményes korlátokat keresni, hiszen a csiszolt kor monarcháját már nem gyötrik a régi idők uralkodóira jellemző sötét szenvedélyek, a nagyravágyás, az önszeretet és a kegyetlenség. Az idők szavát megérteni képes francia monarchia tehát megtanulhatja a holland leckét: az alattvalók negatív szabadsága minden különösebb nehézség nélkül összeegyeztethető a monarchia esszenciájával.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a „republikánus monarchia létrehozása” vagy éppen a „monarchia demokratizálása” kifejezések alatt d'Argenson nem azt érti, hogy a királynak alattvalóit (vagy alattvalóinak egy csoportját) be kellene vonnia a törvényhozás folyamatába. A *Considérations*-hoz csatolt reformtervében a márki ugyan javaslatot tesz helyi „népgyűlések” összehívására, ez a „demokratikus” reform ugyanakkor nem jelenti a királyi hatalom korlátozását vagy befolyásának csökkenését: „Egyértelmű, hogy a király alapvető joga a törvényhozó hatalom feletti rendelkezés. Az általam javasolt rendszernek nem is célja a királyi hatalom korlátozása. A hatalom nem oszthat meg a király és a választott intézmények (*autorité populaire*) között: utóbbiak egyértelműen az előbbinek alárendelve működnek majd.”³⁵ D'Argenson szerint helyes volna megengedni, hogy minden francia község képviselőket választhasson, akik az intendáns (a királyi hatalom helyi képviselője) szigorú felügyelete mellett bizonyos közigazgatási feladatokat láthatnának el. A márki az erős monarchia híveinek megnyugtatása végett közli, hogy a választott tisztségviselők léte nem je-

³³ D'Argenson, René-Louis: *Question politique – si la satrapie et la démocratie remédient mieux au despotisme que la démocratie subordonnée à la monarchie*. In: Mémoires et journal, 5. köt., 282–288. A *Considérations*-ban a márki arról ír, hogy a királyi hatalom, amíg ellenfelei vannak, kizárólag saját megszilárdításával képes törődni, azonban amint egyedül marad a színen, energiáit az alattvalók boldogulásának elősegítésére fordítja. Vö. D'Argenson: *Considérations*, 120–121.

³⁴ D'Argenson: *Question politique*, 284.

³⁵ D'Argenson: *Considérations*, 290.

lent veszélyt a királyi hatalom szuverén gyakorlására, hiszen a népi magisztrátusok nem tesznek szert sem törvényhozási, sem igazságszolgáltatási kompetenciákra; ráadásul működésüket a király minden pillanatban felfüggesztheti. A létrehozandó gyűlések elsődleges funkciója az lehetne, hogy segítségükkel a király tájékozódhasson alattvalói gondjairól és elvárásairól.³⁶ A helyi népgyűlések a közigazgatás decentralizációját is szolgálnák: a márki szerint sokkal olajozottabban mennek majd a dolgok, ha minden kátyú elsimításáról nem Párizsban kell majd intézkedni, és a központban kiszabott adóterheket helyben osztják el (és természetesen a begyűjtésben is segédkeznek).

D'Argenson azonban a helyi népgyűlések létrehozására vonatkozó javaslatának alátámasztására filozofikusabb érvekkel is szolgál. A csiszolt és felvilágosult 18. században nemcsak a király képes szenvedélyeinek uralására és racionális cselekvésre, hanem az alattvalók is egyre nagyobb mértékben tisztában vannak saját érdekeikkel. A polgárok érettek tehát a szabadságra, mi több, igénylik is a szabadságot. A királyi hatalom tehát helyesen teszi, ha növeli alattvalóinak szubjektív szabadságérzetét: a d'Argenson által javasolt rendszer lényege nem más, mint az, hogy az alattvalókban a participáció talmi illúzióját keltse, hogy az alattvalók azt higgyék, saját maguk törvényhozói – valójában persze a szálak továbbra is a király kezében futnak össze: „A demokratikus monarchiáról szóló értekezésem lényege: [...] minden hatalmat a király kezébe teszek le, az alattvalóknak semmi hatalmat nem adok [...]; ám ezt az abszolút hatalmat elrejttem, és az alattvalókkal elhitetem, hogy szabadságuk szinte korlátlan.”³⁷ A kegyes csalás két okból is megbocsátható: mivel az igazi szabadság úgyszólván a negatív szabadság – ezt pedig a királyi hatalom továbbra is biztosítja –, az illúzió voltaképpen csak a pozitív szabadság (azaz a törvényhozó hatalomban való részvétel) káros és felesleges megkívánásától óvja meg az alattvalókat. D'Argenson azonban arra is kísérletet tesz, hogy rendszerét politikai-teológiai kontextusba ágyazza. Az általa elképzelt republikánus monarchia fejének Istenhez hasonlatosan kell uralkodnia népén. Ez persze nem jelenti azt, hogy alattvalóinak minden cselekedetét irányítania kellene, éppen ellenkezőleg. Noha elméletileg teljhatalommal bír, autoritását nem apró-cseprő ügyekre kell pazarolnia, hanem kisszámú általános alapelv segítségével olyan rendszert kell kiépítenie, amely biztosítja az alattvalók boldogulását. A deista filozófusok Istenéhez hasonlatosan a király általános törvényeket hoz, aztán visszahúzódik a cselekvéstől – csak akkor lép újból színre, ha a történések már a rendszer működésének egészét veszélyeztetik. Az elméletileg teljhatalmú, ám a gyakorlatban passzív király és az elméletben teljes függőségben élő, ám a gyakorlatban szabad alattvalók viszonyának leírása során d'Argenson gyakran használ egy minden valószínűséggel a malebranche-i filozófiából³⁸ kölcsönzött terminust: a „másodlagos okok” (*causes secondes*) kifejezés nyilvánvalóan arra utal, hogy mivel a rendszer lelke, a lényegi döntések meghozója továbbra is a király, az alattvalók akarata csak mintegy „másodlagos oka” saját cselekedeteiknek. D'Argenson a következőképpen foglalja össze ez-

³⁶ Mintegy az országot *reprezentálják* a király színe előtt – a képviselő hagyományos felfogása ez.

³⁷ *Journal et mémoires du marquis d'Argenson, publiés pour la première fois d'après les manuscrits autographes de la bibliothèque du Louvre ... par E. J. B. Rathéry.* Tome 1–9. Paris, 1859–1867. t. 1., XL.

³⁸ Nicolas de Malebranche (1638–1715) francia filozófus és teológus, Descartes tanainak első jelentősebb követője és továbbfejlesztője volt. Kartezianus szellemben fogant első műveit a kortársak (pl. Bossuet, Fénelon stb.) keményen bírálták. Pályája későbbi szakaszában kísérletet tett az ágostoni hagyomány és a kartezianus szemlélet összeegyeztetésére; az *okkasionálizmus* tanának kidolgozása pedig már a szakítást jelenti. E tétel szerint – amire a tanulmány is utal – az isteni akarat valamennyi természeti képződmény egyedüli hatóoka, a továbbiak tulajdonképpen ennek mechanikus következményei.

irányú nézeteit: „Isten láthatatlan kormányzata hagyja hatni a másodlagos okokat is. A királyoknak is hasonlóképpen kell eljárniuk: tartsák tiszteletben szabadságunkat. [...] A hatalom egy kézben összpontosul, az emberek cselekedetei azonban szabadok – ezt jelenti a demokrácia a monarchia keretein belül. [...] Azt mondhatjuk, sőt, azt is kell mondanunk, hogy a királyok egyes alattvalóikhoz képest istenek, a nemzet egészének azonban szolgálói, akik kötelesek betartani a nemzettel kötött szerződésüket, amelynek során az emberek maguk fölé emelték mint első magisztrátust.”³⁹ Ez a rövid idézet tartalmazza d'Argenson furcsa monarchizmusának szinte minden elemét: a rendszer központi figurája az Istenhez hasonlatosan teljhatalmú, mégis passzív király, aki uralma során észben tartja, hogy hatalma a néppel kötött szerződésen alapszik, következésképpen nem is lehet több alattvalói első magisztrátusánál.

René-Louis d'Argenson erre az egalitárius, demokratikus és monarchikus elemekből felépülő elméletre támaszkodva illeti éles kritikával a korabeli francia monarchia működését. René-Louis d'Argenson erre az egalitárius, demokratikus és monarchikus elemekből felépülő elméletre támaszkodva illeti éles kritikával a korabeli francia monarchia működését. Összességében elmondható, hogy d'Argenson a 18. század francia politikai gondolkodóinak többségével egybehangzóan az erős királyi hatalom híve. A monarchikus elvet azonban nem az isteni vagy a történeti jogra történő hivatkozással próbálja legitimálni: az örökletes királyságot korszerűsége, nyitottsága, stabilitása és hatalomtechnikai értelemben vett racionalitása teszi az elképzelhető legjobb rendszerré. A monarchia „republikánizálása”, azaz a klasszikus köztársasági erény bizonyos elemeinek adaptálása, illetve a monarchikus rendszer szinte teológiai-politikai alapokra helyezett apológiája igen eredeti gondolkodóvá teszi d'Argensont. Doktori disszertációnkban annak bemutatására is törekedtünk, hogy az elsősorban a nemesség intézményét, a közhivatalok áruba bocsátásának rendszerét és a királyi udvarban uralkodó erkölcsi állapotokat bíráló nézetei miképpen kapcsolódnak az abszolút monarchia korábbi, ún. agrárius ellenzékének szellemi tradíciójához⁴⁰. Ennek kifejtése azonban egy másik tanulmány témája lehet.

³⁹ *Mémoires et journal*, t. 5., 312. (*Monarchie, république.*)

⁴⁰ Az agráriusokról lásd Rothkrug, Lionel: *The Opposition of Louis XIV. The Political and Social Origins of the French Enlightenment*, Princeton, 1965. A mozgalom 18. századi örököseiről lásd Larrère, Catherine: *L'invention de l'économie au XVIIIe siècle: du droit naturel à la physiocratie*, Paris, 1992.

PÉTER BALÁZS

*The Republican Monarchy of the Marquis D'Argenson
in the Context of the History of Ideas*

The article describes the political philosophical views of a relatively neglected personality from the Enlightenment era, and makes an attempt to place these on the ideological spectrum of the age. The main focus is on the principles the marquis D'Argenson advocated during the debate about the origins of the French monarchy and on his opinion about the "best form of state". In addition to providing biographical facts (and the resulting political stance), the author points out that the marquis D'Argenson's involvement in the controversy about the origins of the French monarchy was only an excuse for the elaboration of the idea that the development of the human spirit and the strengthening of royal power are related phenomena. As a result, he regards those sovereigns as good who, sometimes governed by wrong motives, follow a policy of greater freedom and equality. A good king, as the holder of power, always serves public welfare. Still the marquis D'Argenson – who is considered to be one of the first proponents of the "laissez faire" theory, and who believed in the withdrawal of the state and analyzed various forms of polity – was not an adherent of citizen participation. He thinks that participation is viable on a local level only, and for the sole reason of supporting the central government.